

HET NIEUWE LYCEUM 1935-1945

DE DONKERE OORLOGSJAREN (II)

Dr. Wim Krommenhoek, oud-docent HNL

In deze vierde en laatste aflevering van de serie *Het Nieuwe Lyceum* wordt de geschiedenis van de school vanaf het jaar 1942 tot aan het einde van de oorlogstijd beschreven. Het artikel is een bewerking van een omvangrijker geschrift. De tekstverzorging is van Pieter Burggraaf. Zie voor de voorgaande afleveringen de nummers september en december 2004 en maart 2005.

1942

Er blijven zich incidenten voordoen, steeds weer van politieke aard. Dit maakt dat leerlingen verklaringen moeten ondertekenen „in geen enkel opzicht mijn medeleerlingen lastig te vallen in verband met de politieke opvatting van hun ouders of henzelf.”

In mei vindt een incident plaats waardoor wellicht iets onthuld wordt van de politieke voorkeur van de rector. Wat is namelijk het geval? De vader van Gerard T. stuurt op 7 mei de rector een brief naar aanleiding van uitlatingen van Suzan V. uit de tweede klas. Zij zou hebben gezegd dat de betreffende vader 's avonds de huizen langs gaat om daarna mensen aan te geven die naar de Engelse radio luisteren. Een afschrift van de brief is gestuurd naar het Opvoedingsgilde.

Een paar dagen later deelt de rector mee dat het meisje hierover ernstig is onderhouden en dat hij bovendien een bezoek gebracht heeft aan haar ouders. Tegelijkertijd schrijft hij naar de secretaris van het Opvoedersgilde in Den Haag, maar nu blijkt dat zij elkaar persoonlijk kennen en van elkaars persoonlijke omstandigheden op de hoogte zijn. Het antwoord uit Den Haag begint dan ook met de aanhef 'Kameraad' en eindigt met 'Hou Zee!' en de „hartelijke groeten van huis tot huis”.

In juni luidt de rector de noodklok over het internaat. In een uitvoerige brief aan het bestuur schrijft hij op 4 juni:
„Door de geleidelijke inperking van allerlei distributierantsoenen, zoals voor voeding, gas, electriciteit, brandstof, enz. wordt het ons steeds

moeilijker met een aantal jongelui tussen 13 en 19 jaar in huis een verzorging te geven, die onze goede naam hoog kan houden. Wij menen te mogen aannemen, dat de situatie in de eerstkomende tijd eerder slechter dan beter zal worden. Wij zien dan ook de naaste toekomst op dit punt zeer somber in en menen U te moeten voorstellen, allereerst op grond van de levensmiddelen-positie, het Internaat voorlopig te sluiten."

Het einde van een droom komt in zicht. Op 23 juni valt het doek voor het Internaat. Het is een klap voor de jonge school, want diverse nieuwe aanmeldingen kunnen nu niet gehonoreerd worden, de groei is er uit.

De rector bemiddelt bij het vinden van een nieuwe verblijfplaats voor de internen. Hij schrijft aan de ouders: *"Uit de aard der zaak moet ik mij daarbij beperken tot de kring van gelijkegezinden met Uw opvatting."*

Maar in de betreffende kring weet hij wel de weg; rechtstreeks naar een dame wier man naar het oostfront is, of via 'De Werker', het blad van het district Utrecht der NSB. Ook wanneer voor de volgende cursus een jongen wordt aangemeld, wiens vader als beroep opgeeft: 'Hoofd Algemene Zaken der NSB', wordt nergens een vraagteken gezet, een aarzeling gevoeld. Door verhuizing naar Wassenaar verschijnt de leerling echter niet. Aan het eind van de vakantie schrijft de rector

een brief aan de Hoofdinspecteur Lichamelijke Opvoeding naar aanleiding van het feit dat een docent LO zijn inziens te veel aandacht besteedt aan sport en spel en te weinig aan lichamelijke opvoeding, met het accent op opvoeding. Sommige passages uit deze brief bevestigen wellicht een eerder voorzichtig geformuleerde voorkeur van de rector:

"Ik zou willen, dat bij het aantreden van de les de leerlingen zich op commando vlot op een gelid plaatsen, afstand nemen en rechts-richten, eventueel nummeren en daarna de ruststand aannemen. De heer V. vindt dit te 'militair' en is bang, dat de leerlingen door zulk een wijze van handelen afgeschrikt worden. Ik beweer het tegendeel.

(...) In 't bijzonder onze leerlingen hebben een groot gebrek aan goede houding en correct optreden. Ik zie de lessen LO als een van de belangrijkste mogelijkheden om hierin enige verbetering te brengen."

Was er in voorgaande gevallen wellicht nog sprake van overdreven voorzichtigheid, het lijkt nu duidelijk waar de voorkeur van de rector naar uitgaat.

Gelukkig voor de rector heeft de LO-docent met zijn eigen visie op het vak naar elders gesolliciteerd. De rector heeft inmiddels een kandidate gevonden over wie hij aan de Hoofdinspecteur LO bericht:

"Zij is de juiste persoon die men graag wilde

benoemen. Ik ken haar persoonlijk goed en ben zeer enthousiast over haar didactische en pedagogische bekwaamheden. Daar ze U wellicht niet bekend is deel ik U nog mede, dat haar nationaliteit en die van haar man Duits is."

Uit een brief van de gemeente van 5 september over subsidieverlening aan Het Nieuwe Lyceum wordt ons duidelijk hoe het leerlingenaantal toch gestaag groeit, vooral wat betreft het aantal kinderen uit de eigen gemeente.

Waren er in 1940 nog 109 leerlingen, in 1941 was dit aantal gestegen tot 134, waarvan 100 uit de gemeente.

In deze maand na de grote vakantie, laat ook de Nationale Jeugdstorm van zich horen door middel van briefjes als dit:

"Hierbij heb ik de eer U mee te delen dat (...) beden wegens dringende en belangrijke bezigheden voor de Nationale Jeugdstorm de school heeft moeten verzuimen."

De rector zwijgt. Het leven was verschaald, zowel in materieel als in spiritueel opzicht en iedereen probeerde zo goed mogelijk zijn eigen positie veilig te stellen.

Het is inmiddels november. De evacuatie van een deel van Den Haag is een feit geworden en ook in Bilthoven neemt Het Nieuwe Lyceum leerlingen op van verhuisde landgenoten.

Het waren verwarrende dagen, zoals blijkt uit

een toelichtende brief van de rector van het Vrijzinnig Christelijk Lyceum over een leerling. Hij schrijft o.a.:

"De evacuatiechaos stelt ons voor veel problemen (...). Je hebt ook geen idee, wat een chaos evacuatie van circa 200.000 mensen schept."

Bijkomend probleem vormde het hoge schoolgeld van Het Nieuwe Lyceum, maar nood breekt wet nietwaar, en in voorkomende gevallen schreef de secretaris van het bestuur:

"Ten aanzien van de evacuatiegevallen heeft het bestuur besloten in principe de geldende maatstaven te handhaven - maar anderzijds het dagelijks bestuur gemachtigd met eenige soepelheid naar bevind van zaken te handelen."

Het Nieuwe Lyceum in 1935

1943

Het jaar opent met een brief van de burgemeester aan Het Nieuwe Lyceum. De gemeente is niet van zins ontheffing te verlenen tot betaling van de huurprijs voor het naast de school gelegen sportveld, dat echter in gebruik is bij de Duitse Wehrmacht en raadt aan aldaar een vergoeding te vragen. Maar de grote jobstijding komt op 26 januari. In een P.S. onderaan een briefje aan de inspectie over examenopgaven staat:
„Zojuist ontvang ik van het Gemeentehuis bericht, dat ons schoolgebouw op de kortst mogelijke termijn gevorderd is. In overleg met de betreffende dienst van het Gemeentehuis zoeken wij een ander onderkomen.”

Binnen een maand gaat Het Nieuwe Lyceum in de verstrooiing, zoals blijkt uit een bericht van 20 februari aan alle ouders en verzorgers.

„Van deze brief maak ik tevens gebruik U mee te delen, dat ons lyceum wegens verhuizing gesloten zal zijn op Maandag 22, Dinsdag 23 en Woensdag 24 Februari a.s.

Ons toekomstig adres zal zijn in de villa 'De Oase', Emmaplein 24, Bilthoven. Voorlopig zal daar nog geen telefonische aansluiting zijn. In Emmaplein 24 zullen alle lessen gegeven worden, behalve aan de 2^e klas en de I.W.A. De 2^e klas en de I.W.A. zullen hun onderwijs in 2 schoollokalen van de Leyenschewegschool

ontvangen, die ons door de gemeente zijn afgestaan.”

Echt gezellig kan het in De Oase niet geweest zijn, want kort na intrede rapporteert de rector aan het bestuur:

„(...) Vloerbedekking ontbrak geheel of verkeerde waar aanwezig in zeer slechte staat... Gelijkvloers ontbraken de tussendeuren van de achterkamer (...) In de schuifdeuren van de grote serre bevond zich geen glas (...) Het gehele huis mag vrij verveloos genoemd worden. Het hekwerk rond de achterbalkons van de 2e verdieping is zeer zwak.”

En dan te bedenken dat men verjaagd was uit een splinternieuw gebouw!

Maar ook op andere fronten slaan gebrek en schaarste toe. Op 12 april schrijft een moeder aan school hoe haar zoon „maar één paar schoenen heeft, die ik na veel moeite heb kunnen krijgen” en verzoekt daarom hem voorlopig van de gymnastiek vrij te stellen. En ook de docenten hebben het niet gemakkelijk. Op 15 april stellen zij een gezamenlijk schrijven aan het bestuur op met het verzoek om hen materieel tegemoet te komen. Dan duiken, tot overmaat van ramp, met regelmaat besmettelijke ziekten op, zoals blijkt uit briefjes van de gemeente aan de school.

De verhuizing naar De Oase is nog niet goed en wel achter de rug of de eigenaresse van het

pand, douairière Van Schuilenburch van Bommenede-van Boetzelaar, laat per brief weten dat de schutting al om ligt en ze stelt het lyceum dadelijk aansprakelijk voor alle mogelijke verdere schade. En er blijft maar sprake van incidenten van politieke aard, met name veroorzaakt door ouders met nationaal-socialistische sympathieën.

Karakteristiek is dan het antwoord van de rector: „*Het zal mij aangenaam zijn, als U Uwerzijds Uw zoon wilt duidelijk maken, dat wij in de huidige omstandigheden elkaar moeten helpen en niet tegenwerken en dat het mijn plicht is een normale gang van zaken in het schoolleven zo lang mogelijk in stand te houden.*” Het moet voor de rector wel heel lastig zijn geweest tussen alle klippen door te laveren en geen enkel voorval te laten escaleren.

Voorjaar 1943 lijkt de sfeer op Het Nieuwe Lyceum zich te hebben verhard. Door alle veranderingen die elkaar in snel tempo opvolgden en de zeer verschillende politieke overtuigingen van ouders en ook van leerlingen binnen een klas, dreigen de verbaal minder sterken de dupe te worden.

Zo vernemen wij uit een brief van een vader aan de rector hoe zijn zoon zich niet kan vinden in de „(...)ruwheid, zich vaak openbarend in vernielzucht, waarbij enkele elementen de toon

aangeven (...).” En hoe deze jongen wordt geboycot, bespot en gekrenkt wegens zijn afkeer van het geweld, ook het verbale. De ongedisciplineerdheid van de jeugd wordt in juni nog weer eens onder de aandacht van de rector gebracht in een brief van de reeds eerder genoemde douairière Van Schuilenburch van Bommenede-van Boetzelaar, de eigenaresse van De Oase, waarin deze uitdrukkelijk verzoekt de leerlingen te verbieden rozen, seringen en rododendrons te plukken uit de tuin. „*Van lyceumjeugd kan men toch zeker wel wat meer beleefdheid verwachten dan van andere scholen!*” Blijkbaar niet.

Uit een brief van 7 september 1943, door de rector geschreven aan de distributiedienst, wordt duidelijk dat er inmiddels geen telefoonaansluiting meer is. En omdat het ambt van rector met zich meebrengt dat deze geregeld contact moet hebben met ouders, docenten en autoriteiten, doet hij een dringend verzoek uitgaan een buitenband voor zijn fiets beschikbaar te stellen.

Ook in september dwarrelt een briefje Het Nieuwe Lyceum binnen met de volgende tekst: „*Ingevolge een door de Duitse autoriteiten genomen beslissing zullen alleen die leerlingen van de hoogste klassen voor middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs uitstel van den arbeidsdienst krijgen, die tussen 1 October 1943*

en 1 Januari 1944 den leeftijd van 19 jaar zullen bereiken. Deze leerlingen zullen in December 1943 in staat worden gesteld deel te nemen aan een nood-eindexamen."

Met dergelijke teksten voor ogen is het misschien niet zo verwonderlijk dat de jeugd de braafheid had afgelegd en grenzen verlegde.

Maar ondanks alles blijft de rector zorgzaam. Zo lezen we in een brief van 6 oktober aan de vader van een leerling die iedere dag uit Loosdrecht komt fietsen:

"Ik vraag mij ook af, hoe dit van de winter moet gaan, als het weer en de wegen slechter worden. Ik voorzie dan wel veel onaangenaamheden op dit punt (...)"

Behalve fietsbanden blijven ook schoenzolen een punt van zorg. Uit een briefje van een vader: *"Gaarne zag ik vandaag mijn zoon vrijgesteld van hockey. Het zomerschoeisel, waarmee hij op school verschijnt (en genoodzaakt is te verschijnen) is op dat spel niet berekend en zijn andere schoenen zijn 'voorlopig' in de reparatie."*

1944

Uit een brief van 14 september valt op te maken dat van een normaal schoolleven geen sprake meer is. De leerlingen komen alleen nog op school om hun taken op te halen. In de zesde klas wordt nog in klassikaal verband gewerkt en terloops blijkt de reden: *"Gezien de hier plaats*

vindende beschietingen is het niet mogelijk grotere groepen, vooral van jonge leerlingen, hier tezamen laten komen."

Een nieuw dieptepunt is bereikt, dieper dan ooit. Uit deze periode dateren dagboek aantekeningen van Ellen v.d. B., die eind augustus naar de vijfde klas is gegaan. Zij schrijft op 11 september 1944:

"In Bilthoven zijn alle lagere scholen en ook de MULO gesloten wegens kinderverlamming. Onze school echter, omdat hij zo dicht bij het station ligt, is vandaag voor het eerst beschoten vlak voor het station."

Op 25 september lezen we: *"We moeten nu natuurlijk niet meer naar school voor het eind van de oorlog. En die gaat bar langzaam, hoor!"*

De school functioneert niet meer en met het taakstelsel probeert men nog iets van voortgang te bereiken. In een razend tempo verslechtert de situatie verder. Op 9 oktober schrijft Ellen in haar dagboek: *"We zitten om de tafel geschaard, waarop één kaars op het midden der tafel in zijn glorie straalt. Vanmiddag om 4.00 uur is de electriciteit bij ons afgesloten. Geen stofzuiger, geen klok, geen bel, geen grammofoon, geen broodrooster, geen elektrische koker, geen kachelje en last but not least geen licht en radio; hoe dat moet gaan mag Joost weten. Papa is in onderhandeling over een carbidlamp. We gaan wel achteruit. Vanmorgen in het Jodendom werden radio's gevorderd. Rustig in de lucht. Mannen worden nog steeds gevorderd."*

Het Nieuwe Lyceum na het bombardement. Foto G. van Walbeek

Een maand later, op 11 november:
„Wat een leven, gek word je ervan! Ik kan me nu niet meer indenken dat ik ooit over een proef of repetitie ingezeten heb. Ik begin er waarachtig naar te verlangen.”

Het taaksysteem wordt ondertussen verfijnd en per docent wordt vastgesteld hoe groot het aantal leerlingen is, afhankelijk van de mate waarin zij Bilthoven kunnen bereiken. En wie denkt dat de zwartste bladzijde in deze

geschiedenis nu wel geschreven is, vergist zich. Op 29 december werd het schoolgebouw aan de Jan Steenlaan, de trots van alle HNL'ers, gebombardeerd en in een puinhoop veranderd.

We lezen op 30 december in Ellen's dagboek:

„(...) en schrik niet (...) het lyceum is weg, het moet vreselijk en onherstelbaar getroffen zijn. Het zat vol Duitse instellingen. Doodzonde!”

Dramatischer kon het jaar 1944 niet aflopen. Het gebouw in puin. Het onderwijs gestopt, de idealen begraven onder dikke lagen oorlogslast.

1945

Steeds meer docenten moeten afhaken om naar Bilthoven te komen. Treinen rijden niet meer of onregelmatig, fietsen zijn gevorderd of lichamelijke krachten ontbreken als gevolg van voedseltekort. Taken worden nu zoveel mogelijk per post rond gestuurd, maar die komen veelal niet aan, of met grote vertraging. Een brief van Bilthoven naar Utrecht blijkt een week onderweg te zijn en de gehele ineenstorting lijkt nabij. In een brief van 29 januari schrijft de rector:

„Intussen zijn wij o.a. door de maatregel van de tewerkstelling voor een geheel nieuwe situatie geplaatst, waardoor noch de oudere leerlingen, noch de jonge docenten over de weg komen.”

In maart 1945 is alles vrijwel tot stilstand gekomen. Dit blijkt onder andere uit een brief

van 15 maart aan de inspecteur, waarin de heer Van Popta laat weten dat, ondanks alle inspanningen, er geen resultaat meer te behalen is.

De laatste brief van de rector van Het Nieuwe Lyceum die in het archief aanwezig is, dateert van 21 maart en behelst een verzoek aan het bestuur na te gaan in hoeverre in Bilthoven hout gekocht kan worden als brandstof voor docenten. Daarna is het afgelopen.

Het volgende bewaarde stuk is geschreven door de dan inmiddels in de Varenkamp geïnterneerde rector. Het dateert van 16 mei en is een met potlood geschreven verzoek aan het Bureau van Het Nieuwe Lyceum: *„Kun je me ook eens berichten hoe het met het lyceum en het werk loopt. Probeer me op de hoogte te houden. Mij gaat het naar omstandigheden goed. Groet bekenden van me.”*

Hoe heeft het zover kunnen komen?

Reeds op 5 juni heeft de secretaris van het bestuur een concept ontslagbesluit gereed, dat op 11 juni in geredigeerde vorm wordt getekend. Ontslag volgt per 1 september. ➤

Nasleep

Vanaf dit moment worden de schoolzaken waargenomen door conrector Jager, die de school gediend heeft van 1935 tot 1971. Maar hoe nu verder? Wat rest aan de Jan Steenlaan is een hoop puin, nadat zowel Duitsers als burgers de schoolruïne volledig geplunderd hebben.

De allereerste stap wordt gezet op 17 augustus, wanneer de burgemeester laat weten dat het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw de gemeente heeft meegedeeld over te gaan tot onteigening ten name van de gemeente De Bilt, van het puin en de verdere restanten van opstal.

Het zal nog jaren duren tot een tweede Nieuwe Lyceum aan de Jan Steenlaan kan worden geopend.

In november wordt Jan Gunning benoemd tot tweede rector van Het Nieuwe Lyceum.

Hij zal deze functie tien jaar vervullen en er een zeer specifieke inhoud aan geven.

Het Nieuwe Lyceum in opbouw 1949

Na de oorlog, in de fase van wederopbouw, in een periode van no-nonsense, bleek het elan van de eerste jaren verdwenen en werd Het Nieuwe Lyceum een degelijke school, dat wel, maar zonder dat exclusieve van de eerste jaren. Er kwam niet alleen een nieuwe rector, maar men wilde het verleden zo snel mogelijk vergeten, en over de oorlog en alles wat daarin verloren was gegaan, zowel materieel als ideëel, werd nauwelijks meer gesproken. Een nieuwe tijd was aangebroken, een Nieuw Lyceum kwam tot ontwikkeling.

Aan het eind van dit verhaal blijft één vraag. Wat voor man was die eerste rector, die, afgaande op de nagelaten brieven en stukken, gedurende tien jaar Het Nieuwe Lyceum zo energiek en stimulerend heeft geleid? Hoe kon het mogelijk zijn dat drie weken na de bevrijding zijn ontslagbrief reeds gereed was? Wanneer we nu, twee generaties later, proberen ons beeld bij te stellen, en ons ver willen houden van een vorm van zwart-wit denken die toen onvermijdelijk en ook geheel begrijpelijk optrad, rest mij slechts de conclusie dat wij te maken hadden met een idealist, die een onderwijsvorm voorstond waarin het kind gedisciplineerd opgevoed diende te worden in zo breed mogelijke zin. Als zodanig mogen wij deze eerste rector als slachtoffer van zijn tijd bestempelen, een man die onder andere omstandigheden ongetwijfeld in staat zou zijn

geweest het lyceum tot grote bloei te brengen. In een gesprek met de 86-jarige heer Baars, van 1935 tot 1953 verbonden aan het lyceum, werd een en ander verder verduidelijkt. Hij schetst de rector inderdaad als een idealistisch ingesteld man, maar tegelijkertijd als iemand met weinig uitstraling; een goed bedoelende, nauwkeurige ambtenaar, die niet op fouten betrappt wilde worden. Het bestuur heeft later Van Popta's volgzaamheid aangegrepen om zich te ontdoen van een man op wie men toen was uitgekeken. Maar ook zonder oorlog zou volgens de heer Baars de rector het niet langer hebben kunnen vinden met een bestuur dat vooral in die tijd, maar ook nog decennia daarna, gekenmerkt werd door een ijzige regentenmentaliteit. Dit bestuur maakte de dienst uit en verwachtte absolute gehoorzaamheid. De waardering voor onderwijs en onderwijsgeevenden was gering,

getuige onder andere de opmerking van de heer De Geus uit die dagen: „*De dames en heren docenten mogen blij zijn, dat zij bij ons een boterham verdienen.*”

Tegen dit licht bezien is het niet verwonderlijk dat na tien jaar de rector het veld moest ruimen. Hij, de onderwijsidealist uit Zwitserland, gepromoveerd op een pedagogisch onderwerp, miste bovendien de aansluiting bij en de steun van een andere idealist van het eerste uur, de heer De Marees van Swinderen. Deze was het immers die Van Popta reeds in 1934 opzocht en beiden waren bezielde van de 'école nouvelle'. Maar toen De Marees van Swinderen in de oorlog het leven liet, ontnam de rechtlijnigheid van het bestuur Het Nieuwe Lyceum zijn geïnspireerde start en elan, en doofde tenslotte het vuur voorgoed. Zo moet het geweest zijn.

Correctie artikel 'Bloemisterij Kweeklust aan de Gezichtslaan' in De Biltse Grift, maart 2005.

Op bladzijde 7 is in de linker kolom helaas een stuk van de tekst weggevalen. Er behoort te staan:

„Een overbuurmeisje, dat in 1951 met haar ouders tegenover de bloemisterij aan de Gezichtslaan kwam wonen, herinnert de familie Van der Wal als aardige en behulpzame mensen. Je kon er altijd, ook 's avonds nog, voor een bloemetje terecht. Als kind mocht je op de kwekerij spelen en soms zelf bloemen plukken. Gerrit van der Wal reed dagelijks met een zwaar beladen bakfiets naar zijn tuinklanten. Het echtpaar was zeer actief. Ze hadden echter geen opvolging voor hun bloemisterij”.